

הרב משה קרטבי

החכם הגדול הנזכר בדברי הר"ן

Not R' Moshe ben Chanoch who was ransomed in Cordova,
not the Rambam, nor the Rav Moshe Cordovero (Ramak),
but another Moshe (ben Maimon!) who lived in Cordova!

ר"ן נדרים כח. ד"ה וכתב הרשב"א ז"ל

... אלו דבריו ז"ל והחכם הגדול ר' משה קרטבי ז"ל חלק עליו ואמר דבר פדא ועולא בתרתי פליגי והא בהא תליא...

שו"ת הרמב"ם סימן רפט

(לחכמי לונלי). שאלה גם כן יורנו עוד מה שאמור בפרק שלישיא כיצד סדר פרשיות בתפלה של ראש מכניס פרשה אחרונה שהיא והיה אם שמע בבית ראשון שהוא על ימין המניח ופרשת שמע סמוכה לה וכו' עד ואם החליף סדור זה פסולות. ואנחנו למדנו מרבותינו ומהגאונים ורב האי גאון בראשם ז"ל לב דבעינן הויות באמצע וכן פירש בסנהדריןג האי דאמר [רב יהודה אמר] רב כל בית החיצון שאינו רואה את האויר פסולה כגון קדש לי שמע ישראל. וכן גם קבלנו מהם כי הקלף נקרא אותו צד שהשער דבוק בו בעודינו חי [ודוכסוסטוס אותו צד שהיה דבוק בבשר] וכמדומה לי שנמצא בספרד הפך מזה על כן משכנו ידינו עד בא דברך אלינו ויורנו כדת מה לעשות.

תשובה זה שעלה על דעתכם בסדור הפרשיות ובקלף שהוא החלק הרק שהשער דבוק בו כך היתה דעתי מקודם ככם ותפילין שהיו לי בארץ מערב כך היו וכזה כתב אותו שחברה חבור התפילין ושמו ר' משה נ"ע מקורטובאו ואותו החיבור הוא שהטעני והטעה כל אנשי המערב מלפני. וגם הרב רבינו יצחק אלפסי בעל ההלכות זצ"ל כוונתיהו סבירא ליה בתשובה אחתו שיש לו במעשה התפילין וגם חכם אחר שמו רבי יעקב קלעי ז"ל ככם עשה והרבה גאונים חלקו על דבר זה ועל אנשי מזרח ועל אנשי ארץ הצבי הקדמונים כך חולקים על זה. ואמרו לי חכמים נאמנים שפתחו תפילין של הגאון רבינו האי זצ"ל ומצאו שהן כתובין על הסדר שאמרתי בחבורי ורבי משה הדרעיא ככם עשה וכשבא מארץ המערב לארץ ישראל היו תפילין שלו כמו אנשי מקומכם וכשהראוהו דברי הגאונים הקדמונים והראיות שלהן השליך תפיליו ועשה על הסדר שאמרנו. והראיה הברורה בדבר זה נאמר בפרק הקומץ קורא על סדר התורה קדש לי והיה כי יביאך שמע והיה אם שמוע. ונוסח זה לא היה בספרים שלנו בארץ מערב אבל הנה מצאתי כל הנסחאות הישנות וכך כתוב בהן ומעשה רב שבני ארץ ישראל כולן זהירין במצוה זו כסדר התורה כתבו איש מאיש ולדברי הכל תפילין של יד וסדר פרשיותיה על סדר התורה ודין הוא שתהיה כתיבת שתיהן שוה שהרי לדברי רבי יוסי תולה ליד על ראש ומניחה על ידו ש"מ סדר אחד לשתיהן.

וכן ליענין קלף ודוכסוסטוס טעות גדולה טעה כל האומר כך כמו שעלה על דעתכם שהדבר ידוע שאנו מצריכין שתהא הכתיבה תמהטו נאה ביותר ובפירוש אמרו חכמים ז"ל שהכתוב על דוכסוסטוס יכתוב במקום שער [והכתיבה שעל הקלף תהיה במקום בשר]. אם האמת כמו שמקצת גאונים אומרים שהקלף הוא החלק העבה מן העור שעל הבשר שקורין הערביים ר"ק ועושין אותו בסיד ועושין לו שני פנים אחד לבן וחלק ביותר שהוא הנאה לכתיבה והוא הדבק למקום הבשר ואחד יש בו אדמימות מעוטה ואינו חלק והכתיבה בו מפוררת ומטושטשת הוא מקום השער והדוכסוסטוס הוא מקום החלק הדק מן העור שקורין אותו הערביים קש"ט ויש לו שני פנים [האחד נאה לכתיבה והוא מקום השער והפנים האחרים] שהיו דבוקים בחלק העבה אינו ראוי לכתיבה כלל אלא היא נבלעת בהן וכל האותיות יהיו מטושטשות. נמצא לדבריכם ולדברי האומרים ככם תהיה הכתיבה בקלף ובדוכסוסטוס במקומות רעות ופחותות שאין הכתיבה מעולה בהן. והראיה השנית כמו

שהכרעתייח בה דברי האומרים כדבריכם שכתבתי בחבור זה הדבר ידוע ש"ת הוא מקודש יותר מתפילין וזה תפילין יותר מקודשין מן המזוזה וכך היא הלכה למשה מסיניכ שיהיה עור כל אחד ואחד מהן חזק ובריא כדי לעמוד ולהתקיים כפי קדושתו, ס"ת על הגויל עור שלם ותפילין על הקלף שהוא [חצי] העור העבה ומזוזה על חצי ר"ק נמצא כל אחד לפי מעלתו בקדושה מעלת עורו במקומו וכתיבת כל אחד משלשתן במקום הנאה לכתיבה כדי שיהיה כתיבה תמהכא

יביא אומר חלק א אורח חיים סימן ג אות ד

והנה חכמי לוניל שלחו לשאול את פי הרמב"ם בזה, על כי גם הם קבלו מרבותיהם בשם רב האי גאון דהויות באמצע, וזה דלא כמ"ש הרמב"ם בחבורו. והשיבם בתשו' הנ"ל, זה שהיה בדעתכם וכו', כך היה דעתי מקודם ככם, ותפילין שהיו לי במערב כך היו, וכ"כ אותו שכתב חיבור בתפילין שמו ר' משה מקורטובא, ואותו חיבור הוא שהטעני והטעה כל אנשי המערב מלפני. וגם ה"ר יצחק אלפסי ז"ל כוונתיהו ס"ל בתשו'. וגם חכם א' שמו ר' יעקב קלעי ככם עשה. והרבה גאונים חלקו ע"ז, וא"ל חכמים נאמנים שפתחו תפילין של רב האי גאון, והיא כתובה על הסדר שכ' בחיבורי. ור' משה דרעי כשבא מן המערב לא"י היתה תפלה שלו כאנשי מקומכם, וכשהראוהו דברי הגאונים הקדמונים השליך תפיליו ועשה על הסדר שאמרנו. וראי' ברורה לזה וכו'. ע"ש. (והנה בתשו' שלפנינו כ' ה"ר משה מקורטובא. והכ"מ העתיק הרמב"ם מקורטובא וכ' שהוא חכם א' בן עירו של רבינו ושמו כשמו. או שמא ט"ס הוא בתשו' זו. ע"כ. וע' בקורא הדורות, שכ', רמב"ם מקורטובא הי' בדור הראב"ד, וכיון לזה). ומבואר מד' תשו' הרמב"ם שתפילין דר"ת פסולים הם לרש"י. (ויש לדקדק מלשון השליך תפיליו, דלא מהני להחליף הפרשיות לתת כל א' במקומה. וע' לעיל אות ב.)

שו"ת הרמב"ם - הערות סימן רפט

ו מש"כ בכי"פ ובמג"ע [ובכי"ש] פ' ר' משה ב"ר מימון מקורטובה הוא טעות דמוכח שנפל בהעתק קדמון ונתפשט וצ"ל ר' משה ב"ר יעקב כמו שנמצא בכ"י אוקספורד לעדות רמ"ש במזכיר ח"ד פ"ט וברשימת בודל' ע' אלף שמונה מאות ששים וארבע ובהגהותיו לאוצר הספרים לבן יעקב ח"י ג, ועי' שה"ג ח"א ע' ע', ע"ו, חורין בכרם חמד ח"א מ"ז עפנשטיין ע' י"ג הע' א, [ועי' תשלום אבודרהם, הוצ' פרינץ עמ' קל"ה ויש אומרים כי זה אינו הרמב"ם ז"ל, אלא משורר אחד שהיה שמו ושם אביו כן, ובתשובת שאלה להרמב"ם ז"ל ראיתי שהוא מזכיר אותו, הוספת פ"ן] אפשר שאף ב"ר יעקב הוא טעות סופר וצ"ל: ב"ר יוסף, ונמצא בכ"י קמברידג' ראשית חיבור בהלכות תפילין לר' משה בר' יוסף אלקרטבי (אל מ"ר משה אלסופר בן מ"ר יוסף אלקרטבי נ"ע), ובכ"י הנ"ל יש קטע בהלכות תפילין ובו סוף הפרק התשיעי והתחלת הפרק העשירי ושם סידור הפרשיות הוא הויות באמצע, ואפשר שהוא מספרו של ר' משה. אף בכ"י אוקספורד /שני/ ישנה התחלת ספר זה של ר' משה וזו הכתובת: כתאב וגוב אל תפילין וכיפיה צנאעתהא תאליף מר' משה בן מר יוסף נ"ע בן אלקרטבי. (ועיין כסף משנה שם שאף הוא אמר שר' משה בר מימון הוא כנראה ט"ס), ובענין זה נשאל אף ר' אברהם בן הרמב"ם, בכ"י אדלר שבסמינר לרבנים בניו - יורק נמצא דף אחד חרור וקרוע. כתוב על צד אחד (והשני חלק): מא יקול חצרת הדרת יקרת צפירת תפירת מרנו ורבנו אברהם השר הנכבד החכם והנבון [נר] מערבי הנגיד הגדול נגיד עם אל צבאות ירום הודו ויגדל כבודו פי הדא אלקול אלמקול פי פרק שלישי מהלכות תפילין ומזוזה וספר תורה מן אלחיבור כיצד סדור הפרשיות בתפלה של ראש וכו' וכו' /הוצאו סימני הסוגריים/ (עוד שורות אחדות של השאלה, והתשובה איננה), א"ן.

שם הגדולים מערכת גדולים אות מ [קנ] הרמב"ם (רבינו משה בר מימון)

שמעתי מפי המרובין שבעיר פא"ס היו רוצים הישמעאלים לשרוף ח"ו להרמב"ם על מעשה שהיה שדן דין שממנו היה בזוי להם ונצול ע"י השבעות ושמות הקדש. ומספרים נסים וענינים הרבה שאירעו לו באותו פרק ומקרוב שמעתי מפי אדם גדול רב מובהק שנתברר לו בירור גמור שענינים אלו היו בשנת קצ"ח לאלף הששי וא"כ מוכרח שהוא הרמב"ם אחר. ובעל הנסים הנז' הרמב"ם אל פאסי וכך ראה בספרים כ"י שמזכירים אותו הרמב"ם אלפאסי וכן בחידושי התלמוד. והרמב"ם שחיבר יד החזק' קורין אותו הרמב"ם הספרדי עכ"ד. ואל תתמה על זה שאפילו בימי הרמב"ם היה הרמב"ם אחר מקורטובא עירו של הרמב"ם כמ"ש מרן בל"מ הלכות תפילין:

הרב מאיר מאזוז - אור תורה טבת תשע"ב עמ' שעג (קישור)

בא"ד חכם אחד בן עירו של רבינו ושמו כשמו. נ"ב: ומצינו כיו"ב בתנ"ך, חירם מלך צור וחירם חורש נחושת שגם הוא מצור (עיי' מלכים א' ה' ט"ו, ושם ז' י"ג). וע"ע להר"ן בנדרים (דף כ"ח סע"ב) והחכם הגדול ר' משה קרטבי וכו' שחולק על הרשב"א. ע"ש. ואולי הוא נכדו של זה.

הרב מאור מאוזז - הקדמה לספר דרכי העיון

ואשתמורעאן למאריהון, אלין אינון דמאריהון משתבח בהון בכל יומא. ע"ש. ומורנו הגאון ר' כלפון משה הכהן זצ"ל בספר "ברית כהונה" מהדורת הישיבה (חלק אורח חיים מערכת הלמ"ד אות כ') כתב לחכם אחד שרצה ללמוד קבלה בבחרותו, שקודם כל ירכוש את העיון, כי העיון הישר הוא דומה אל המנוע הנקרא "מוטור" אשר אם ירצו בעליו לנהל בו אניה או רכבת וכיו"ב הכל שוה אצלו, וכן העיון הוא הכלי והמקור והיסוד אשר בו יוכל האדם להשיג כמה חכמות. ע"ש. וגם להבין דברי חכמי דורנו צריכים ללמוד עיון. כמו שלמדנו פ"א בשו"ת יביע אומר ח"א (חאו"ח סי' ג' אות ד') שהביא תשובת הרמב"ם בהלכות תפלין שהזכיר את ר' משה מקורטובא. ומרן בכ"מ (פ"ג מהלכות תפלין ה"ה) העתיק: הרמב"ם מקורטובא, וכתב שהוא חכם אחד בן עירו של רבנו ושמו כשמו. והוסיף הגאון נר"ו "ועיין בקורא הדורות שכתב, רמב"ם מקורטובא היה ברור הראב"ד, וכיוון לזה". שאלתי את התלמידים: מה הוקשה לך בדברי קורא הדורות? ולא ידעו. הסברתי להם כי לכאורה בעל קורא הדורות מתכוון על הרמב"ם הידוע שהיה ג"כ מקורטובא, וא"כ פשיטא שהיה ברור הראב"ד, ומאי קמ"ל. ועוד שאין צריך לכנותו בשם עירו "מקורטובא", כי שמו הפרטי רמב"ם מפורסם בכל העולם, ממזרח שמש ועד מבוא? לזה כתב הגר"ע יוסף "וכיוון לזה", כלומר לא לרמב"ם הידוע התכוין אלא לרמב"ם מקורטובא זה (ועיין להר"ן בנדרים דף כ"ח סע"ב והחכם הגדול ר' משה קרטבי וכו' שחולק על הרשב"א. ע"ש. ואולי הוא נכדו של זה). ועוד טעם לשם "דרכי העיון", כי העיון בגימטריא נאמ"ן, כמו שאני הותם בס"ד זה יובל שנים נאמ"ן ס"ט. ופירושו: נאום מאיר נסים סיפי טב (זהו הפירוש האמתי של ס"ט - סיפי טב, ולא "סין טין" ולא "ספרדי טהור". ויש עשרות הוכחות לזה, ואין כאן המקום להאריך).

וכמו שבמשקה הגופני יש כמה תחליפים למים, כגון: יין, בירה, מיצי-פירות וכדומה, ובכל זאת ידוע שהמשקה הכי בריא הם המים הטבעיים המרוים נפש שוקקה, כן בלימוד התורה יש דרכים רבים של חידוד והגיון,

פרופ' יעקב שמואל שפיגל - קובץ מוריה (קישור)

כ פרופ' ר' יעקב שמואל שפיגל

האיש ההוא כפי הסכמת מעלת שררתנו¹⁸... ומוחזק¹⁹ ממע' החוקר בשנת אלף תקט"ו וממע' השררה בשנת אלף תקמ"ה²⁰ עכ"ל התקנה. ועתה נמצאים שמה ת"ח קוראים תגר על הפרט הזה וכו'.

תקנה י"ד הנוכרת כאן, נמצאת ככתבה וכלשונה²¹, וגם מספר התקנה מתאים, במסמך שהגיש ר' ישראל יעקב כולי לאישור בשנת של"ה כפי שצויין לעיל. א"כ ברור לנו כי על תקנה זו, היא תקנת החרם והנידוי, קמו מתנגדים מתוך הקהילה שלא הסכימו לקבלה. ואכן ר' שמואל כתב את התשובה המתפרסמת בזה בתאריך י"ב בחשון של"ה, לאמור, לאחר שהתקנות אושרו ע"י הקהילה, ולאחר שהיו כאלה שהתנגדו לתקנת החרם, הוא פנה לבית הדין כדי שינדה את המתנגדים לתקנה.

תשובה זו היתה למראה עיני ר"ח בנבנשתי, שהביא ממנה בשיירי כנסת הגדולה, יו"ד, הלכות נדוי וחרם, סי' שלד, הגהות הטור אות פח: "ולאו דוקא בב"ד של ג' אלא אפי' שנים מנדין על אלו בתשו' כ"י למהר"ש קאזאני²². וכן הביא ממנה עוד שם, בהגהות ב"י אות קה: "אם ההסכמה בחרם חלה על כולם ואם נדה אין נידויו נידוי רשד"ם חי"ד סי' פ"ב, וכ"מ בתשו' כ"י למהר"ש קאזאני, וכתב וכ"ש כשהת"ח עצמו עשה ההסכמה דאינה מחלי ליקרייהו²³ ותשובה זו היא בנאספות ח"א סי' י"ט".

בתשובה זו יש ידיעה מעניינת על חכם מסויים. כך כתב ר' שמואל:

ומייתי לה הרב הקרטבי ז"ל פ"ד דהל' נזירות ז"ל, כל ב"ד שנוקקים לזה וכיוצא בו ומודיעי' לאלו שמזלולי' בדברים שאין חייבי' בהם מן התורה או שיורה להם להקל או שיפתח להם פתח מנדין אותו ב"ד ההדיוט.

חכם בשם ר' משה הקורטבי ידוע לנו מדברי הר"ן²⁴: "והחכם הגדול ר' משה קרטבי ז"ל חלק עליו" [על הרשב"א]. כמו כן נזכר חכם בשם זה בתשובת הרמב"ם²⁵: "כך היתה דעתי מקודם ככם ותפילין שהיו לי בארץ מערב כך היו וכזה כתב אותו שחבר חבור התפילין ושמו ר' משה נ"ע מקורטובא". ככל הנראה מדובר בשני חכמים שונים, אלא שאין בידינו פרטים נוספים בעניין זה, ולא מצאנו זכרם של חכמים אלו במקומות נוספים²⁶. והנה בתשובה שלפנינו נזכר חכם בשם זה, ואף מצוטט קטע מחיבורו על הלכות

18 היינו, השלטון, ראה במבוא הנ"ל שם.

19 בתקנות קנדיאה עמ' 159 נרפס בטעות: ומחזק.

20 כלומר תקנה זו קיבלה תוקף ממעלת ראש החקירה, כלומר האינקוויזיציה (תקנות קנדיאה שם בהערה לשורה 116) כבר בשנת רע"ה-רע"ו, ובשנת ש"ה-ש"ו.

21 יש שני שינויים קלים. האחד, מונח באיטלקית, והשני שינוי במספרו של סימן מסויים, וכפי שהעירו בזה בתקנות קנדיאה, עמ' 159, בהערה לשורות 112-117.

22 עי' לקמן הערה 75, ובמה שכתבנו שם.

23 עי' לקמן הערה 103, ובמה שכתבנו שם.

24 נדרים דף כח ע"ב ד"ה וכתב הרשב"א.

25 מהד' בלאו, סי' רפט, עמ' 542. וראה שם בהערות דעות שונות ביחס לשם אביו של אותו חכם. וראה עוד בעניין זה את הוספות ר"ש אברמסון בחלק ג, עמ' 170.

26 אמנם ר"ש אברמסון הנזכר בהערה הקודמת מצא בשני כ"י שריד של חיבורו על הלכות תפילין לר' משה ב"ר יוסף אלקרטבי.